

Otvorené otázky „otvorenej spoločnosti“ na Slovensku (v súčasnosti)

Josef OBORNÝ

Open Questions of “Open Society” in Slovakia (currently)

Abstract: The article deals the concept of an open society in the work of K. R. Popper. In short recalls his benefit to development of the philosophy of science. Presents the main ideas of critics the closed society. Characterized by the fundamental values of an open society. It deals with the situation and condition of cultivation open society in Slovakia.

Key Words: Open society, Closed society, The values of Open Society

Úvod – Popper ako filozof vedy a politiky

K. R. Popper – pôvodom rakúsky filozof, predstaviteľ tzv. kritického racionalizmu v oblasti filozofie vedy a politológie. Vo filozofii sa zaoberal kritériami vedeckosti teórií a logikou vedeckého poznania. Významnú vedeckú pozíciu zastával práve v tejto oblasti. Niektoré jeho myšlienky sú však pre (nás) „bežnú laickú verejnosť“ málo prístupné. Môžeme uviesť nasledovný príklad: Podľa Poppera vyplýva hodnota vedeckej teórie z toho, či vedie k predpovediam, ktoré by v princípe mohli poslúžiť k jej vyvráteniu. Hodnota vedeckej teórie spoločnosti teda závisí od toho, či môžeme túto teóriu vyvrátiť (falzifikovať) a nahradiť inou teóriou. Hypotézu vraj môžeme iba vyvrátiť, nie potvrdiť. Nezní to čudne? Jeho základná téza preto znie: veda vyvracia, ale nikdy nedokazuje. Odborne sa tento postoj nazýva pojmom „falzifikácia“.

Všimnime si tohto pojmu podrobnejšie. Falzifikácia (z latiny: falsum facere, „robiť nepravým“) je, logickým termínom povedané, vyvrátenie výrokov, hypotéz alebo teórií, spravidla pomocou konkrétneho príkladu, ktorý im odporuje. Podľa Karla R. Poppera je to hlavná prednosť vedy. V logike to vyjadruje zovšeobecnenie typu: „Všetky A majú vlastnosť B.“ A to je vyvrátené, ak nájdeme A, ktoré vlastnosť B nemá. Napríklad: pre každý socialistický spoločenský systém (A) je typická štátom organizovaná a plánovaná ekonomika (B). V súčasnom svete však nájdeme príklad, ktorý toto pravidlo nepotvrďuje: Čína uznáva princíp „jeden systém, dva typy ekonomiky“ (tradičný čínsky a hongkongský /C/).

Máme za to, že podľa koncepcie falzifikácie potom nemožno vysloviť žiadnu vedeckú myšlienku o budúcnosti spoločnosti alebo o budúcnosti ľudstva.

Kritika uzavretých spoločností

Knihou *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia* sa Popper prejavil ako kritik tzv. uzavretých spoločností, organickej teórie štátu a „historicismu“. Svoj „sofistikovaný útok“ zameriava na Platóna, Hegela a Marxa ako na teoretikov týchto tzv. negatívnych tendencií v interpretácii spoločnosti. Prečo mal kritický postoj k Platónovi? Veď je to síce slávna osobnosť, ale patrí nenávratne do hlbokých dejín, prečo mu teda, Platónovi, venovať toľkú pozornosť? Dôvod je jednoduchý. Platón v svojom diele *Ústava* obhajuje v záujme obrany a zachovaní svojej obce okrem iného cenzúru, „komunizmus“ žien, detí a majetku, eugenickú politiku (eugenika)¹ a paternalizmus² vládcov, čo viedlo Karla R. Poppera

¹ Platón vyslovil základnú myšlienku pozitívnej eugeniky: ideálne potomstvo vzíde z „najlepších“ mužov a žien, treba vytvárať práve také genetické spojenectvá. Nedobre sa zapísala eugenika do ľudskej histórie v svojej negatívnej forme v ideológii nacistického Nemecka, ale i v nedobrovoľných sterilizáciách mentálne postihnutých, epileptikov a väzňov ako nositeľov „defektných“ a nežiaducich dedičných znakov v USA medzi rokmi 1902 až 1964 (približne 63 000 sterilizácií) a v ďalších štátoch.

² Paternalizmus vládcov – vládcovia sa môžu k občanom alebo k obyvateľstvu správať tak, ako má právo otec sa správať voči svojim deťom.

k označeniu Platóna za predchodcu moderného totalitarizmu. Nebolo to teda kvôli, na vtedajšiu dobu progresívnej myšlienke principiálnej rovnosti žien a mužov. Pokiaľ ide o ženy, Platón v piatej knihe svojej *Ústavy* má časť „Ženská otázka“, v ktorej môžeme čítať aj argumenty v prospech stanoviska, že rovnaké úlohy a rovnaká výchova pre ženy je možná a pre štát užitočná (Platón, 1980, s. 205).

K problematike **historicismu** pristúpme bližšie. Vo všeobecnosti označuje tento Popperov pojem (historicismus) tie spoločenskovedné teórie, podľa ktorých existujú také zákony dejinného vývoja, na ktorých základe je možné vysloviť predpovede o budúcnosti a túto tiež podľa týchto koncepcií utvárať. Ako je dnes známe, jedným z najvýznamnejších kritikov historicizmu bol práve Karl Popper. Popper má však iné vízie spoločnosti. Podľa neho smeruje naša civilizácia k ľudskosti, rozumnosti, rovnosti a slobode. Od spoločnosti uzavretej, v ktorej sú všetkým týmto hodnotám nastavené určité bariéry, k otvorenej spoločnosti však vedie náročná cesta, lebo mnohí „intelektuálni vodcovia“ sa snažia v človeku prebudiť jeho reakčné (retardačné) tendencie a návrat do kmeňovej spoločnosti. O čo konkrétne ide?

Na ceste k otvorenej spoločnosti

Spoločnosť, povedzme slovenská spoločnosť, je určitá, historicky sa utvárajúca spolunáležitosť, pospolitosť ľudí, ktorí spolu trvale žijú v istých politických, hospodárskych a sociálnych pomeroch a spojuje ju určitá predstava o správaní a mravoch, spoločná minulosť a tradície, fyzická blízkosť a množstvo skutočných stretnutí; často sú to i spoločné ciele a hodnoty a obvykle aj jazyk ako najdôležitejší prostriedok komunikácie.

Nevýhodou inej, ako otvorenej spoločnosti je uzatváranie sa do vlastných hraníc, uzatváranie sa voči pozitívnemu, ktoré existuje mimo nej, mimo jej hranice. Proti prirodzenej tendencii spoločnosti uzatvárať sa sama do seba sa postavil už Henri Bergson. Poznáme napríklad jeho pojem „otvorená morálka“ – teda taká morálka, ktorá je otvorená všetkému pozitívnemu a humanistickému v morálnom hnutí. Vidíme tu zreteľne analógiu medzi otvorenou spoločnosťou a otvorenou

morálkou. Domnievame sa, že H. Bergson zaviedol ako prvý pojem otvorená spoločnosť. Až po ňom náš hlavný autor Karl Popper rozpracoval jej zásadné kontúry a nastolil v konfrontácii s inými teóriami požiadavku otvorenej spoločnosti, ktorá zo seba nikoho nevylučuje a je naopak ochotná prijímať inú kultúru, dokonca aj imigrantov, ale aj každú konštruktívnu kritiku. V tejto spoločnosti nikto nemá vopred dané trvalé postavenie, žiadna spoločenská vrstva ani trieda. Každá spoločenská skupina má práve a len také postavenie, aké si v slobodnej súťaži dokáže „vybojovať“.

Otvorená spoločnosť je teda moderná a flexibilná spoločnosť, ktorá má byť založená výhradne na uznávaní a dodržiavaní životne nutných a vopred známych pravidiel, včítanie princípu slobody a samotného princípu otvorenej spoločnosti. Teda napríklad pôvod, história či zásluhy jednotlivých skupín a konkrétnych ľudí sú oceňované, ale nie sú v spoločenskej hierarchii trvalou garanciou výsadného postavenia. Práve naopak, symbolom otvorenej spoločnosti je podľa Poppera pokojná politická konkurencia.

Predpokladom kultivácie otvorenej spoločnosti je teda, okrem iného, jej demokratické podložie. V popperovskom zmysle akceptujeme demokraciu ako historicky optimálnu formu politickej skutočnosti, ktorá odvodzuje svoju legitimitu od občanov tvoriacich otvorenú spoločnosť (Gbúrová, 2012, in Novák, M., Kohoutek, J. /eds./, 2012, s. 26). Inak povedané, nie sme naklonení akceptovať demokraciu ako systém, ktorý je síce „nedokonalý“, ale musíme ho takto „brať“, lebo nič lepšie sme nevymysleli.

Ako ďalej v rozvoji otvorenej spoločnosti načrtáva z jedného aspektu Gbúrová (2012, s. 28): „V podmienkach Slovenska by sa mala modernizovať participácia občanov na správe verejných a ekonomických vecí. To predpokladá, okrem iného, kultiváciu verejného priestoru formou verejných diskusií intelektuálnej elity s občanmi na vážne aktuálne témy a nárast kvality vzdelania spoločnosti.“ Tento postoj k veci síce „vonia“ osvietenstvom, ale pre dnešnú sofistikovanú spoločnosť je to schodná cesta.

Významnou črtou kvalít otvorenej spoločnosti je jej postoj k migrujúcim obyvateľom planéty, ktorých čaká v príslušnej cieľovej krajine

alebo „otvorená náruč“ alebo nastavená „xenofóbna päšť“. Slovensko nie je so zreteľom na jej objektívne geografické, ekonomické, historické a politické podmienky cieľovou krajinou skutočne veľkých skupín migrantov, lebo ani títo migranti ju tak nevidia. Napriek tomu je táto otázka aktuálna a spoluvytvára hodnoty otvorenej spoločnosti na Slovensku. S týmto prirodzeným sociálnym a etnickým problémom súvisí politická a diplomatická filozofia štátu. V čase masovej migrácie veľkých skupín obyvateľstva rôznych krajín a spolu s tým aj migrácie ich domácej kultúry, ich autentického náboženstva, ich tradícií a zvykov je stále rovnako dôležitá aj otázka otvorenej a stále sa otvárajúcej spoločnosti, ale aj pomeru otvorenej a tajnej diplomacie v tejto otázke. K otázke imigrantov sa môžu vyjadriť „domáci“ občania otvorenej spoločnosti s hlasom rozhodujúcim. Ak to rieši aj diplomacia, potom platí zásada, že otvorená diplomacia a jej rokovania sú ľahko dostupné médiám, verejnej kontrole a diskusii (Meričková, 2012, in Novák, M., Kohoutek, J. /eds./, 2012, s. 193).

Samotný Popper si však uvedomoval rôzne nástrahy princípov otvorenej spoločnosti. Vedel napríklad, že princíp slobody sa nesmie chápať v absolútnom zmysle. Potom môže dôjsť k tzv. paradoxu slobody, totiž, že neobmedzená sloboda vedie k svojmu protikladu, vedie k neslobode. „Neobmedzená sloboda znamená, že silným je dovolené, aby tyranizovali slabých a okrádali je o ich slobodu. To je dôvod k tomu, aby štát slobodu do istej miery obmedzil tak, aby sloboda každého jedného bola chránená zákonom.“ (Popper, in Ballestrem, K., Ottman, H., 1993, s. 256) Možnosť zneužitia slobody je jedno z negatív koncepcie otvorenej spoločnosti. Naša súčasná realita premenu tejto možnosti veľakrát potvrdzuje.

Popper v svojej koncepcii otvorenej spoločnosti vychádza aj z prirodzeného poznatku o obmedzených možnostiach poznania človeka a konkrétnych ľudí. Ľudia spoznávajú spoločenskú skutočnosť, ale nikdy nie v podobe dokonalého súboru poznatkov. Z toho vyvodzuje závažné dôsledky pre sociálne i politické inštitúcie. Všetky mocenské inštitúcie a štruktúry môžu byť v tejto spoločnosti bez strachu kritizované, výchova neznamená indoktrináciu a sloboda myslenia, konania a presvedčenia je rešpektovaná v najvyššej možnej miere. V otvorenej

spoločnosti sa možno dopustiť chýb v jej existencii, nie je dokonalá. Jej základnú prednosť však vyjadrujú pre ňu prirodzené otázky a slobodné hľadanie odpovedí: Ako čo najrýchlejšie rozpoznať a napraviť naše chyby? Ako minimalizovať škody, ktoré môžu spôsobiť zlí vládcovia?

Polemika s Marxom

Polemika s Marxom pred desaťročiami bola funkčná, oprávnená, konštruktívna a prospešná všetkým účastníkom polemiky. Jedna skutočnosť na Popperovej kritike Marxa však pôsobí paradoxne. Oblúbené motto Marxa, podľa jeho životopiscov, totiž znelo „o všetkom je možné pochybovať“. S tým isto súhlasí aj Popper, napokon mladý Popper v mnohom z Marxa vyšiel. Pochybovanie o politických, hospodárskych a kultúrnych formách spoločenského života je totiž, podľa neho, v otvorenej spoločnosti uznávané za jednu zo spoločensky najvyšších hodnôt.

Otvorená spoločnosť je sebaobranný systém, vytvára si taký systém politickej správy (nazvime ho pojmom demokracia), ktorý sa stále pokúša toto vedomie našej nedokonalosti a našu následnú z toho vyplývajúcu pochybnosť „inštitucionalizovať“. Taký funkčný inštitucionálny systém má umožniť predovšetkým nenásilné odstraňovanie „špatných vlád“, má vytvárať trvalé podmienky, ktoré umožňujú nenásilné zmeny v sfére politickej moci. Domnievame sa, že za tým môžeme vidieť spolu s Popperom šancu na „revolúciu“ bez revolúcie. Karl Popper revolúcie v Marxovom slova zmysle totiž odmietal. Preferoval reformy pred revolúciami. Odmietol tým implicitne aj explicitne princíp spoločenskej zákonitosti v dejinách v jednoznačný prospech reformizmu. Salaman k tomu doslovne píše: „Myšlienka otvorenej spoločnosti predstavuje v politickej filozofii kritického racionalizmu koncept normatívny, ktorý je možné tiež označiť ako ideál, ku ktorému je treba sa približovať.“ (in Ballestrem, K., Ottman, H., 1993, s. 255–256)

Popper hovoril už v 40. rokoch dvadsiateho storočia, že tzv. historické experimenty so spoločnosťou sú neprípustné. Medzi tieto experimenty patria aj revolučné premeny spoločnosti. Dôvodí, že sociológia si môže dovoliť len tzv. mikroinžinierstvo založené na predchádzajúcom experimentu na malej skupine (mikroskupine), nikdy nesmie koketovať

s „globálnou premenou sveta“, pretože potom sa vystavuje nebezpečenstvu, že sa stane nástrojom totalitarizmu. Niektorí autori považujú príklad marxizmu v tomto ohľade za poučný.

Polemika s Popperom

Karl Popper mal svojich stúpencov v otázke teórie spoločnosti, mal však aj svojich kritikov alebo kritických čitateľov. Uvedieme jeden príklad. Giovanni Sartori v svojej knihe *Teória demokracie* (v originály vyšla kniha v roku 1987) napísal v časti 15.6. *Vojna slov*: od roku 1945, teda po 2. svetovej vojne, sa niečo dramaticky zmenilo, ale nebol to charakter sveta alebo paleta rôznorodosti politických foriem. Radikálne sa zmenila hodnotová konotácia slova demokracia. „Takže sotva skončilo rinčanie zbraní, hneď sa začala vojna o slovo. Bola to a je vojna o získanie »demokracie« na svoju stranu.“ (Sartori, s. 478) Sartori síce hodnotí Karl Poppera ako autoritu v tejto veci a cituje jeho názor na problém demokracia: „Nepotrebuje spor o slovách a podobných pseudoproblémoch ako je skutočný či podstatný význam slova demokracia. *Môžete si vybrať meno aké sa vám páči ...* [lebo] toto nie je spor o slovách.“ Súčasne však Sartori mierne kriticky dodáva: samozrejme, skutočný spor nie je nikdy o slovách. „Ale môže byť podstata (skutočný spor) oddelený od formy vyjadrenia? Popper, tak ako mnohí iní učenici, nie práve najrozumnejšie podceňuje *moc slov*. Slová sú neoddeliteľnou súčasťou toho, o čom sa sporíme. Ak myšlienky majú následky, tak aj slová musia mať následky, lebo myšlienka je ruka, ktorej rukavicou je slovo.“ Príklad na hru so slovami môžeme poskytnúť: Spoločnosť nie je konzerva – tú ak chceme dlho uchovať, musí zostať zatvorená. Ak ju raz otvoríme, treba jej obsah rýchlo spotrebovať.

Literatúra:

Ballestrem, K., Ottman, H. (eds.). *Politická filosofie 20. stoloetí*. Praha: OIKOYMENH, 1993.

Gbúrová, M. Modernizácia straníckej politiky – kľúč ku skvalitňovaniu demokracie (slovenská ponovembrová skúsenosť). In Novák, M., Kohoutek, J. (eds.).

- Politická kultura mocenských elit v éře globalizace*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2012.
- Meričková, L. Tajná verzus otvorená diplomacia. In Novák, M., Kohoutek, J. (eds.). *Politická kultura mocenských elit v éře globalizace*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2012.
- Miller, D. & Colemanová, J., Connolly, W., Ryan, A. (eds.). *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister & Principal, 2000.
- Platón. *Ústava*. Bratislava: Pravda, 1980.
- Popper, K. R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. Praha: Oikoymenh 1994. (The Open Society and Its Enemies, 1945).
- Sartori, G. *Teória demokracie*. Bratislava: ARCHA, 1993, s. 477–478.
- Stokes, P. *Malé album velkých myslitelů*. Praha: Nakladatelství BRÁNA, 2007.

Kontakt na autora příspěvku:

Prof. PhDr. Josef Oborný, PhD.
Katedra športovej edukológie a športovej humanistiky
Fakulta telesnej výchovy a športu
Univerzita Komenského
Nábřežie L. Svobodu 9
814 69 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: oborny@fsport.uniba.sk